دریافت مقاله: ۹۲/۰۲/۱۰
پذیرش مقاله: ۹۳/۰۴/۳۰

مقایسه تطبیقی مرمت و احیای سه گذر شهری در یزد با رویکرد نقش مردم و دولت در ساحت کارشناسی*

سید عباس یزدانفر**

چکیده

بحث احیا با محوریت همکاری مردم و دولت، در ساختار کارشناسی کشور هنوز مورد قبول نیست. پیرو آن، یکی از مسائلی که باوجود سال‌ها مرمت و احیا در بافت‌های تاریخی مورد غفلت واقع‌شده، میزان استفاده از نظر کارشناسی مردم در زمینه‌های مختلف امر احیا و مرمت شهری است. براین اساس، پرسش‌های ارائه‌شده در پژوهش حاضر بدین قرار است که چگونه می‌توان از نیروی مردم به عنوان ساکنان اصلی بافت و استفاده‌کنندگان مستقیم آن به عنوان کارشناس، در بخش کالبدی- کاربردی امر مرمت و احیای بافت کمک گرفت. دیگر اینکه، این کارشناسی در چه محدوده‌ای قابل قبول است. شایان یادآوری است که پاسخ به این پرسش‌ها، هدف اصلی این تحقیق را تشکیل می‌دهد.

برای رسیدن به این هدف، مرمت و احیای سه گذر شهری؛ کوچه منارگلی (امام حسینی)، گذر لب خندق و کوچه هاشم خان در شهر یزد، طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۶۶، بطور جداگانه ارزیابی شد. با توجه به ظرف زمانی هر کدام و نوع رویکرد به گذرهای مورد مطالعه، نقش مهم و اساسی کارشناسان دولتی به عنوان نماینده دولت، کارشناسان مستقل و کارشناسان مردمی به نمایندگی از طرف مردم در بخش کالبدی- کاربردی احیای آنها، به خوبی قابل تشخیص است.

با توجه به حضور نگارنده در فرایند مرمت و احیای این سه گذر، روش تحقیق، ترکیبی از روش‌های کمّی و کیفی است. در تحقیق کمّی، ضمن استفاده از اطلاعات و داده‌های موجود همراه با مصاحبه حضوری با کارشناسان و مشاهده میدانی کارهای انجام‌شده، داده‌ها جمع‌آوری شدند. همچنین با بهره‌گیری از روش تحلیل کمّی، داده‌های کارشناسی برای دستیابی به یک ساختار و چارچوب نظری کاملاً مشخص و منسجم، تجزیه و تحلیل گردیدند. در مواردی که ساختار تحقیق در ساحت کیفی قرار داشت، از روش کیفی برای جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات بهره گرفته شد.

پس از پایان‌یافتن مراحل تحقیق با رویکردی کاملاً کارشناسی و تکیه بر ساحت کالبدی، این‌چنین به دست آمد که اگر محوریت مردم در امر احیا پذیرفته‌شود، هرچه میزان مشارکت مردمی در امر کارشناسی یک طرح نسبت به میزان نقش دولت و متخصصان آن افزایش یابد، بر میزان موفقیت طرح احیا هم افزوده می‌شود. پیرو اینها، مردم نیز در امور مربوط به طراحی– اجرا و بهره‌برداری در بخش کالبدی– کاربردی به عنوان کارشناس مانند بخش‌های دیگر مدیریتی، اقتصادی و اجتماعی، می‌توانند مستقل یا با کمک کارشناسان خود نقش مؤثری را در فرایند مرمت و احیا ایفا نمایند.

کلیدواژگان: احیا، مردم، دولت، کارشناسان، مرمت شهری.

---

* مقاله پیش‌رو، برگرفته از طرحی پژوهشی نگاشته سیدعباس یزدانفر و همکاران با همین عنوان است.

** استادیار، دانشکده مهندسی معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت، تهران. yazdanfar@iust.ac.ir

مقدمه

استفاده از توان کارشناسی مردم در بخش‌های مدیریتی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی– کاربردی[۱] در احیای بافت تاریخی، موضوعی است که بطور عمده در دهه‌های اخیر محل نزاع صاحب‌نظران و دست اندرکاران امر احیای بافت و بناهای تاریخی بوده‌است. در شرایط امروز کشور، اعتقاد نداشتن به نیروی مردم از یک طرف و بی‌اعتمادی مردم به دولت و مسئولین از طرف دیگر، موجب شده‌است که امر مشارکت در هاله‌ای از ابهام قرارگیرد.

تجربیات احیا در بافت‌های سنتی نشان می‌دهد که بار عظیم این امر بر دوش دولت، کارشناسان احیا و درنهایت مردم، به عنوان حاملین احیاست. مطالعه و ارزیابی تجربیات بالا، بیانگر این است که از حضور و مشارکت مردم نتایج مناسبی حاصل شده‌است.

مردم در ساحت‌های مختلف انجام پروژه برنامه‌ریزی همچون طراحی، اجرا و بهره‌برداری و در بخش‌های مختلف آن اعم از اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و همچنین کالبدی- کاربردی و درنهایت، بخش‌های راهبردی- ساختاری که مقوله مدیریت نظارتی را در بر می‌گیرند، می توانند مشارکت داشته‌باشند. برنامه‌ریزان می‌بایست طوری عمل‌کنند که شهروندان نیز در این فرایند دخیل باشند. دخالت در چنین فرایندی تنها به معنای در جریان گذاشتن شهروندان نیست بلکه باید به آنها اجازه‌داد درباره دلایل پایه‌ای برنامه‌ریزی پیشنهادشده، اطلاعات کافی به دست بیاورند و با همان زبان تخصصی برنامه‌ریزان پاسخ گویند (Davidoff, 1965: 3).

اگر گروه‌های مردمی و غیر متخصص قصد شرکت در فرایند برنامه‌ریزی را داشته‌باشند، به دلیل پیچیده‌بودن و نامفهوم بودن زبان تخصصی برنامه‌ریزی، نیازمند کمک و حمایت هستند. این مهم، همان وظیفه‌ای است که وکیل برنامه‌ریز برعهده دارد. وی کارشناس و سفیر موکل خویش و مشاور حقوقی اوست (Ibid).

بنابر آنچه بیان‌شد، نگارندگان در این پژوهش به دنبال تبیین میزان تاثیرگذاری کارشناسی مردم در بخش کالبدی- کاربردی احیا و مرمت شهری است.

الکین و همکارانش سال ۱۹۹۱ م. در کتاب "باززنده‌سازی شهر" چهار اصل را معرفی می‌نمایند. این چهار اصل عبارتند از: ۱. آینده نگری و نسل آینده ۲. محیط زیست ۳. برابری ۴. مشارکت. در اصل مشارکت، حضور انسان به عنوان عضو اصلی نمود پیدا می‌کند و نشان می‌دهد که در مرکز ثقل آن چهار اصل که به صورت زنجیره‌ای بر یکدیگر تأثیر متقابل دارند، انسان و فعالیت‌های وی قراردارد. برنامه‌ریزی به وسیله مردم نه برای مردم، آرمان این نگرش است. با این نگرش که تا حد بسیاری متکی بر رهیافتی متفاوت از گذشته "بالا به پائین" است، رویکردی "پائین به بالا" است که به تغییر از یک نگاه تجویزی به مشارکتی منجر می‌شود. تغییر از راه حل دولت محور به شیوه‌های حل مسأله با تأکید بر ابتکارات جامعه مدنی و از مساعدت و همیاری به مشارکت واقعی، ویژگی الگوی توسعه پایدار است (حاجی‌پور،۱۳۸۵: ۴۲). بدین منظور، در پژوهش حاضر برای تبیین موضوع همکاری مردم، سه نمونه گذر احیاشده در بافت تاریخی یزد بررسی و تأثیر حضور مردم به عنوان کارشناس در بخش کالبدی- کاربردی آنها ارزیابی شده است. شایان یادآوری است که در این خصوص تاکنون و تا جائی که نگارندگان مطالعه کرده‌اند، تحقیق مشخصی در ایران صورت نگرفته‌است.

سؤالی که چارچوب کلی این تحقیق را تشکیل می‌دهد این است که چگونه می‌توان از نیروی مردم به عنوان ساکنان اصلی بافت و استفاده‌کنندگان مستقیم آن به عنوان کارشناس، در بخش کالبدی- کاربردی امر مرمت و احیای بافت کمک گرفت.

برای پاسخ به پرسش بالا، نظر به حضور مستقیم نگارنده در فرایند احیا از طریق مشاهده مستقیم و همکاری از یک طرف، مطالعه و جمع‌آوری اسناد و مدارک کتابخانه‌ای و انجام مصاحبه‌های لازم با کارشناسان از طرف دیگر، تجزیه و تحلیل در این زمینه انجام شد. از میان تمام عوامل مؤثر در موفقیت یک پروژه مرمت و احیا، عواملی که به نقش کارشناسی مردم در بخش کالبدی- کاربردی پروژه ارتباط داشته‌باشد، مورد توجه قرار گرفته و از این منظر، مقوله مرمت و احیا تبیین شده‌است. همچنین برای بررسی توان کارشناسی مردم در بخش کالبدی- کاربردی، مقایسه فرایند احیا و روان‌بخشی سه گذر[۲] لب خندق، هاشم خان و منارگلی (امام حسینی) انتخاب شدند[۳].

چارچوب نظری[۴]

خیابان‌ها و گذرها در ساختار شهری می‌توانند صرفاً کارکردی ترافیکی داشته‌باشند. با مطرح‌شدن مباحثی از قبیل معماری شهری و همچنین بررسی کارکردهای کوچه و گذر بافت‌های قدیم، مشخص می‌شود که در گذشته گذر افزون‌بر کارکرد ترافیکی، کارکرد اجتماعی نیز داشته‌است. به نظر می‌رسد خیابان‌های احداث‌شده در بافت‌های تاریخی می‌توانند ضمن کارکرد ترافیکی، به صورت یک نشانه بارز که واجد بار عملکردی، ویژگی کالبدی و کیفیت معنایی است، بیان و مطرح‌شوند.

بررسی سیر تحولات شهری در قرون اخیر، یادآور این موضوع است که نظریه‌پردازان امور شهری، در نحوه و نوع استفاده از فضاهای شهری نظراتی متفاوت را ارائه نموده‌اند. ورود خیابان بعد از انقلاب صنعتی به ساختار شهر و قرارگیری آن به عنوان فضای شهری مهم و تأثیرگذار در کالبد شهر و تسلط کامل و بی‌چون و چرای آن در پنجاه سال گذشته، به آفرینش دیدگاه‌های متفاوتی در این خصوص منجرشد. حرکت انسان و اتومبیل در شهر و دست‌یابی به کمیت و کیفیت ارتباط این دو با هم، نوع عملکرد خیابان و گذر را مشخص می‌کنند. عملکردی که می‌تواند از خیابان‌ها و گذرها تنها به عنوان مسیر عبوری و ترافیکی شروع و تا خیابان به عنوان فضای شهری ادامه یابد (یزدانفر و همکاران، ۱۳۹۰: ۴۸).

- معماری شهری[۵]

در کنار ساختار عملکردی خیابان‌ها و گذرها، ساختار کالبدی نیز بسیار تأثیرگذار است. ترکیب ساختار بیان‌شده واجد بار معنایی خاصی می‌شود که می‌توان آن را معماری شهری خواند. معماری شهری، معماری‌ای است که به بستر و زمینه اطرافش پاسخ می‌دهد و به تعریف حوزه عمومی اطراف خود کمک مؤثری می‌کند (Carmona, 2003: 149). درواقع این‌گونه معماری، به معنای تعریف و نام‌گذاری کارکردهای کالبدی حد واسط بین معماری و طراحی شهری است.

- ارتباط کالبد و ناظر

افزون‌بر کارکرد خیابان‌ها و گذرها در ارتباط متقابل اتومبیل با انسان و همچنین ساختار کالبدی آن، بررسی نگاه و برخورد انسان یا عابرپیاده با کاربرد و کالبد یادشده و ارتباطی که با خیابان، اتومبیل و ساختار کالبدی معماری می‌تواند برقرارکند، خالی از فایده نیست. در این خصوص، نظریات مختلفی برای ارتباط محیط کالبدی با مخاطب ناظر وجوددارد. نظریات سه گانه موجود درباره این ارتباط در ساحت کیفیت طراحی شهری، به شرح زیر است:

الف. تأثیر کیفیت طراحی شهری که به مثابه کیفیت و صفت ذاتی محیط کالبدی است و به شکل مستقل از ناظر وجود دارد.

ب. تلقی کیفیت طراحی شهری به مثابه مقوله‌ای کاملاً ذهنی و سلیقه‌ای که ناظر آن را می‌سازد و هیچ‌گونه ربطی هم با ساختار و خصوصیات کالبدی ندارد.

ج. تلقی کیفیت طراحی شهری به مثابه پدیدار[۶] یا رویدادی[۷] که در جریان داد و ستدی میان خصوصیات کالبدی و محسوس محیط از یک سو و الگوهای فرهنگی و توانایی‌های ذهنی فرد ناظر از سوی دیگر، شکل می‌گیرد.

دیدگاه نخست به نظریه "جبریت محیط" شهرت‌دارد، دیدگاه دوم به "امکان‌گرایی محیطی" موسوم است و دیدگاه سوم با "احتمال‌گرایی محیطی" از طریق رویکرد تعاملی شناخته می‌شود (گلکار، ۱۳۸۶: ۷۱و ۷۲). براساس این سه نظریه، کیفیت‌هایی که متعلق به عرصه ذهنی هستند، کیفیت‌هایی به شمار می‌روند که درون ضمیر فرد ساکن‌اند. متقابلاً کیفیت‌های مرتبط با عرصه عینی، متعلق به شیء است که به شکل موجودیتی خارجی در معرض ذهن قرار گرفته‌اند و با حقایق جهان خارج سر و کار دارند (گلکار، ۱۳۸۰: ۴۱).

در این میان ارتباط انسان با مکان، به واسطه درک کالبد و فعالیت‌های روزمره آن است و میزان و کیفیت این ارتباط، حس مکان و تعلق خاطر به آن را به منصه ظهور می‌رساند. دراین باره کیفیت طراحی مکان در درک انسان از محیط، نوع و میزان ارتباط وی با آنها، نقشی تعیین‌کننده دارد. در رابطه با مؤلفه‌های کیفیت طراحی شهری، مدل‌های مختلفی مطرح می‌شوند که شرح برخی از آنها به قرار زیر است:

- **مدل اپلیارد**[۸]: براساس این مدل می‌توان مؤلفه‌های گوناگون کیفیت طراحی شهری را برمبنای پاسخ‌گوئی به حالات ادراکی مختلف انسان سازماندهی و طبقه‌بندی کرد.

- **مدل لنگ**[۹]: این مدل با اقتباس از نظریه سلسله مراتب نیازهای *آبراهام مازلو*[۱۰] تدوین شده که کیفیت‌های طراحی شهری را بر حسب برآورده ساختن گونه‌های مختلف نیازهای انسان، طبقه‌بندی نموده‌است.

- **مدل کانتر**[۱۱]: مطابق این مدل، محیط شهری به مثابه یک مکان متشکل از سه بُعد درهم تنیده کالبد، فعالیت و تصورات است. مدل کانتر باعث شده‌است تا دیگر صاحب‌نظران طراحی شهری نیز با الهام یا اقتباس از آن، روایت‌های متنوعی از آن را ارائه نمایند. برای نمونه، مدل "حس مکان" *جان پانتر*[۱۲] را که بر سه گانه بودن مؤلفه‌های دخیل در آفرینش حس مکان دلالت دارد، می‌توان از روایت‌های فرعی مدل کانتر دانست. براساس مدل جان پانتر سه مؤلفه کالبد، فعالیت و معنی، در ایجاد حس مکان دخیل هستند که به نحو قابل توجهی به سه مؤلفه پیشنهادی کانتر؛ کالبد، فعالیت‌ها و تصورات شباهت دارند (گلکار، ۱۳۸۰: ۵۴-۵۱).

حس مکان پدیده‌ای است که از تلاقی کالبد، فعالیت‌ها و معانی در ذهن مردم شکل می‌گیرد. کالبد شامل منظر شهری[۱۳]، فرم ساخته‌شده[۱۴]، نفوذپذیری[۱۵]، منظر[۱۶] و مبلمان شهری[۱۷] و مواردی از این دست است. فعالیت‌ها نیز شامل کاربری زمین[۱۸]، جریان پیاده[۱۹]، الگوهای رفتاری[۲۰]، صدا و

بو[۲۱] و جریان حرکت سواره[۲۲] است. همچنین معنی دربردارنده خوانایی[۲۳]، مشارکت فرهنگی[۲۴]، ادراک عملکرد[۲۵]، کشش و جاذبه[۲۶] و ارزیابی کیفی[۲۷] است[۲۸] (Carmona 2003: 99).

عناصر فیزیکی، فعالیت‌ها و نیز تصوراتی که بطور همزمان از اجزای مختلف و با معنای مکان حاصل می‌شوند، بر شکل‌گیری حس دلبستگی و مکان تأثیرگذار است. فعالیت‌ها به عنوان مهم‌ترین عنصر مفهوم دلبستگی و نیز حس مکان باعث ایجاد پایداری در خیابان‌ها و گذرها می‌شوند. موفقیت خیابان‌ها و گذرهای شهری، نتیجه سازگاری آنها با فعالیت‌های استفاده‌کنندگان آنهاست. همچنین در زمینه معنی یا تصورات قابلیت دسترسی، خوانایی، حیات، تنوع، قابلیت انتخاب، داد و ستد، راحتی و تمایز بزرگ‌ترین صفاتی هستند که وابستگی به مکان را ایجاد می‌کنند و همین وابستگی است که حس مکان را پدید می‌آورد (Shuhana, 2008: 399-409).

براساس نظر *یان گل*[۲۹]، فعالیت‌های بیرونی در فضای عمومی در سه گروه فعالیت‌های ضروری، انتخابی و اجتماعی قابل طبقه‌بندی‌اند. هریک از این فعالیت‌ها نیازمند خصوصیات متفاوتی در محیط مصنوع هستند.

هنگامی که محیط بیرونی کیفیت پائینی داشته‌باشد، تنها فعالیت‌های ضروری انجام می‌پذیرند. حال آنکه در محیطی با کیفیت بالا نه تنها فعالیت‌های ضروری صورت می‌پذیرد بلکه به دلیل وجود شرایط بهتر، تمایل به صرف زمان بیشتر برای این‌گونه فعالیت‌ها نیز افزایش می‌یابد. افزون‌بر اینها، گستره وسیعی از فعالیت‌های انتخابی نیز به واسطه دعوت‌کنندگی شرایط به توقف (مکث)، نشستن، خوردن، بازی‌کردن و مانند آنها انجام می‌گیرند (یان گل، ۱۳۸۷: ۵). به دیگر بیان، کیفیت محیط فیزیکی عابر پیاده، کلیدی برای تشویق مردم به انتخاب پیاده‌روی بجای استفاده از ماشین است (Southworth, 2005: 246).

بطور کلی می‌توان گفت ارتباط کالبد با ناظر در رویکرد احتمال‌گرایی محیطی، به شکلی است که از یک طرف عرصه عینی شیء، کالبد را نمایان می‌سازد و از طرف دیگر عرصه ذهنی فرد در تلقی و نظر آن دخیل است و به نوعی از یک سو به داد و ستد میان خصوصیات کالبدی با الگوهای فرهنگی و توانایی‌های ذهنی فرد از سوی دیگر، می‌پردازد. در این تلقی بار معنایی نیز تعریف می‌شود که شامل قابلیت دسترسی، خوانایی و مواردی این‌چنین است. این تلقی ناشی از کارکرد زیبایی‌شناسی بصری در محیط شهری است که واجد حس مکان و تعلق خاطر یا حس زننده و غیر انسانی در ارتباط بیننده با فضای کالبدی می‌گردد. این مهم، انتخاب‌های رفتاری و زیبایی‌شناسی فرد را مشخص‌نموده و گسترش می‌دهد. حس مکان می‌تواند با ایجاد فرصت برای دیدن، شنیدن و ملاقات دیگران، میزان حضور در فضا را تعریف‌کرده و عرصه را برای فعالیت‌های بیرونی گسترش‌دهد. این عرصه که از فعالیت‌های ضروری شروع و می‌تواند دامنه آن انتخابی و درنهایت اجتماعی هم باشد، ناشی از تلقی انسان از حس مکان در فضای شهری است.

شایان یادآوری است که موضوع پژوهش حاضر که مقایسه سه گذر در سه حوزه کالبدی، کاربردی و معنایی است و در دامنه معماری شهری هم قرار دارد، با مدل جان پانتر که سه عنصر کالبد، فعالیت و معنی را در حس مکان دخیل دانسته، همپوشانی دارد (تصویر ۱).

بنابراین نظر به مدل پانتر در این پژوهش در مقایسه سه گذر مورد نظر به زمینه‌گرایی، پیاده‌مداری، انسجام فضایی، نفوذپذیری، تناسبات بصری، محصوریت، راحتی و آسایش به عنوان عوامل تأثیرگذار بر کالبد و گوناگونی، انعطاف‌پذیری، سرزندگی و پویایی، مشارکت و سازگاری به عنوان عوامل تأثیرگذار بر عملکرد (فعالیت) و درنهایت به تعلق خاطر، خوانایی و امنیت از نظر معنایی، پرداخته شده‌است[۳۰].

درادامه، جمع‌آوری داده‌ها با استفاده از مطالعه و برداشت‌های میدانی و حضور بین مردم و تصویربرداری از گذرها و خیابان‌ها صورت گرفته‌است. هدف از بررسی ویژگی‌های سه گذر مورد بحث، سنجش میزان موفقیت طرح احیا براساس معیارهای کالبدی، کاربردی و معنایی است. در بررسی کالبدی، عملکردی و معنایی ابتدا با توجه به عوامل تأثیرگذار، کارکردهای مختلفی که در چارچوب عوامل یادشده قرار می‌گیرند، مطرح می‌شوند و پس، سه گذر با نگاه اثباتی پانتر و با توجه به کارکردهای آنها مقایسه می‌گردند. برای معیارهای سه گانه بالا و عوامل تأثیرگذار بر آنها، کارکردهای فراوانی مطرح است.

مطالب جدول‌های ۳-۱، بیانگر معیارهای سه گانه و عوامل تأثیرگذار بر آنها و همچنین کارکردهای مورد نظر برای دست‌یابی به ساماندهی‌ای موفق است.

تصویر ۱. مدل حس مکان جان پانتر (گلکار،۱۳۸۶).

ذکر این نکته لازم است که کارکردهای مطرح‌شده در جدول‌های ۳-۱ به صورت انتخابی هستند چراکه در خصوص معیارهای کالبدی، عملکرد یا معنا موارد بسیار دیگری نیز وجوددارد (یزدانفر و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۲). لیکن موارد انتخابی با توجه به شرایط سه گذر و مسائل مشترک میان آنهاست که گزینش آنها به دست نگارنده صورت پذیرفته‌است.

معرفی سه گذر مورد مطالعه

ورود اتومبیل و به ناچار خیابان کشی‌هایی برای ایجاد شبکه‌های ارتباطی، موجب ازهم پاشیدگی بافت قدیمی شهرها شد. با تحمیل شبکه‌بندی‌های جدید بر بافت شهرها که اغلب به صورت به علاوه (+) در مسیر و امتداد راه‌های ارتباطی خارج از شهرها بودند، این بافت‌ها تکه‌تکه شده و همبستگی کالبدی، عملکردی و معنایی خود را از دست دادند. شدت این امر هنگامی بود که شبکه‌ای شطرنجی در تمام شهرها پیاده‌شد. این اقدامات که به منظور برطرف کردن ضعف دسترسی بافت‌های قدیمی صورت‌گرفت، در شکل تعریض گذرهای قدیمی از ایجاد خیابان‌های جدید تا طرح‌های نوسازی، بهسازی و روان‌بخشی، چه قبل از طرح‌های جامع و چه در قالب آنها ادامه پیداکرد (شبستان، ۱۳۸۷: ۱۴۷و ۱۴۸).

شهرداری‌ها در دهه‌های گذشته بجای احداث خیابان‌های متعدد و متناسب با مقیاس و هماهنگ با شکل طبیعی و دسترسی‌های بخش قدیمی، معمولاً با چند خیابان عریض و مستقیم بخش قدیمی را قطعه قطعه کرده‌اند (توسلی، ۱۳۷۶: ۲۸). ورود غافلگیر کننده اتومبیل، ارتباط فضایی و پیوسته این بافت‌ها را ازهم پاشیده و باعث شده‌است تا بافت‌های شهری تاریخی خصوصیات و کارکردهای قدیمی خود را از دست ندهند (مشهدیزاده دهاقانی، ۱۳۸۷: ۳۹۰).

سال۱۳۶۶ ه.ش. پروژه پیشنهادی طراحی شهری در بافت قدیم یزد، در وزارت مسکن و شهرسازی تصویب‌شد. ازاین‌رو در طراحی بخش قدیمی به اصلاح ساختار دسترسی، ایجاد فضاها و عناصر محله‌ای، طراحی واحدهای مسکونی مبادرت ورزیده شد.

جدول۱. کالبد؛ عوامل تأثیرگذار و کارکردهای مربوط به آن

معیار	عوامل تأثیرگذار	کارکرد
کالبد	زمینه‌گرایی	- حفظ زمینه و بستر طبیعی بافت - حفاظت از فرم‌های سنتی و معماری کهن - استفاده از مصالح همخوان با بافت - حفظ و احیای عناصر باارزش و تاریخی بافت
	پیاده‌مداری	- طراحی و جانمایی فضاها براساس مقیاس پیاده - اولویت پیاده بر سواره با کندکردن سرعت ترافیک سواره یا انتقال به خیابان‌های محیط بر بافت - کف‌سازی مناسب
	انسجام فضایی	- توجه به همجواری‌ها و سکانس‌های فضایی
	نفوذپذیری	- وجود سلسله مراتب دسترسی - قابلیت دسترسی - توجه به دانه‌ها و شاخص‌ها در جریان طراحی - دسترسی به پارکینگ برای ساکنین و کاربران
	تناسبات بصری	- توجه به ارزش‌هایی نظیر تجانس، هماهنگی و توالی - توجه به ریتم‌های افقی و عمودی در جریان طراحی - توجه به تعادل بصری - توجه به فضاهای پر و خالی و کنج‌ها
	محصوریت و پیوستگی	- توجه به لفاف فضایی (پوسته نهایی فضا) - توجه به میزان ارتفاع بدنه نسبت به عرض معابر
	راحتی و آسایش	- حل مشکل ناکارآمدی شبکه ارتباطی - بهبود تأسیسات شهری بهبودیافته و امکان دفع آبهای سطحی - فراهم‌شدن آسایش اقلیمی با توجه به اقلیم مربوطه

(نگارنده)

در اصلاح ساختار شهر قدیمی یک خیابان محلی (پاکزاد، ۱۳۸۴: ۲۱۶)[۳۱] به اسم گذر لب خندق ممزوج با فضاهای گوناگون روی مخروبه‌ها و فضاهای بی‌استفاده بقایای خندق و پشت قلعه، حد فاصل خیابان امام و خیابان سید گل سرخ، بطور دقیق در مقیاس طراحی‌شد. در مرحله اجرای طرح، اهداف طرح و عمدتاً طراح آن دنبال‌نشد. میراث فرهنگی به صورت منفرد راه مرمت برج و باروی تاریخی آن را پی‌گیری کرد؛ لیکن تغییرات به وجود آمده در طرح و همچنین مشکلات موجود در امور اجرایی و حقوقی، تکمیل طرح را غیرممکن ساخت. آن‌گونه که بیشتر با بدنه مسیر به صورت پوسته برخورد شد.

جدول۲. عملکرد؛ عوامل تأثیرگذار و کارکردهای مربوط به آن

معیار	عوامل تأثیرگذار	کارکرد
عملکرد	گوناگونی	تأمین فعالیت‌های مورد نیاز ساکنان و کاربران انتخاب و جانمایی کاربری‌های همگون در سایت
	انعطاف پذیری	قابلیت تبدیل و جابجایی عملکردها
	سرزندگی و پویایی	قابلیت استفاده شبانه روزی از بخش‌هایی از بافت استفاده از فعالیت‌های مشوق حضور و مکث (مانند فعالیت‌های تجاری و خدماتی) طراحی و جانمایی فعالیت‌ها با اولویت قراردادن انسان بر ماشین
	مشارکت	فراهم‌کردن امکان مداخله ساکنان در امور مربوط به بافت ایجاد خوداتکایی اقتصادی توجه به فضاهای همگانی به عنوان بستر مشارکت‌پذیری ساکنان
	سازگاری	توجه به سازگاری فعالیت‌ها در همجواری‌ها توجه به هماهنگی فضا با نوع فعالیت جاری در آن

(نگارنده)

جدول۳. معنا؛ عوامل تأثیرگذار و کارکردهای مربوط به آن

معیار	عوامل تأثیرگذار	کارکرد
معنا (زیباشناسی)	تعلق خاطر	توجه به خاطرات مشترک میان ساکنین توجه به میزان وابستگی ساکنان به محل توجه به نظارت اجتماعی ازسوی ساکنین توجه به قابلیت شخصی‌سازی فضا توسط ساکنین توجه به نظر ساکنین در رابطه با حفاظت از فضای مسکونی
	خوانایی	امکان تشخیص قلمروها و فضاها توجه به نشانه‌های طبیعی یا انسان‌ساخت توجه به تصویر ذهنی ساکنین از محیط شناسایی قرارگاه‌های رفتاری از نگاه ساکنین شناسایی مسیرهای مهم از دیدگاه ساکنین شناسایی مکان‌های خاطره انگیز از دیدگاه ساکنین شناسایی لبه و گره‌های شهری از دیدگاه ساکنین لحاظ‌نمودن پیوندهای بومی و منطقه‌ای در طراحی و مداخلات مرمت شهری
	امنیت	شناسایی فضاهای بی‌دفاع و جرم‌خیز امکان نظارت اجتماعی جانمایی فعالیت‌های بیست و چهار ساعته در فضای شهری اولویت‌دادن به حرکت پیاده بر سواره نورپردازی مناسب فضاها

(نگارنده)

گذر لب خندق

گذر لب خندق توسط سازمان میراث فرهنگی و با مطالعه و طراحی مهندس محمود توسلی، از اعضای هیأت علمی دانشگاه تهران، مورد تعریض و روان‌بخشی قرارگرفت. برای احداث این گذر بخشی از فضاهای مخروبه و متروکه، تخریب‌شد و گذر دوازده متری لب خندق که از مجموعه چند گذر به وجود آمده‌بود، شکل‌گرفت.

این گذر، جزء اولین اقدامات صورت‌گرفته در راستای مداخلات شهری در بافت تاریخی است که به دلایلی با متوقف‌شدن طرح و کنار گذارده‌شدن طراح، اقدامات شهرداری براساس اهداف خود در گذر بدون توجه به خواسته‌های کامل طرح ادامه یافته‌است[۳۲]. این طرح، نمونه رویکرد دولت به کار کارشناسی در بخش کالبدی- کاربردی در امر احیا است (تصویرهای ۲ و ۳. الف).

گذر هاشم خان

اوایل دهه ۷۰ ه.ش.، شهرداری ناحیه تاریخی یزد با استفاده از طرح دکتر مستغنی، گذر هاشم خان را مرمت‌کرد. این گذر در غرب محدوده بافت تاریخی و کوی گلچینان، حد واسط خیابان شهید رجائی و بازار گلچینان و پنجعلی قراردارد. ساماندهی این گذر، فعالیتی مشارکتی بین شهرداری با میراث فرهنگی است. در واقع این طرح، نمونه رویکرد یک نهاد مدنی به کار کارشناسی در بخش کالبدی- کاربردی در امر احیا است (تصویرهای ۴ و ۵).

گذر منار گلی (امام حسینی)[۳۳]

طراحی و اجرای گذر منارگلی را معماری سنتی با نظارت کارشناسان مستقل همکار با مدیریت شهرداری ناحیه تاریخی یزد، انجام‌داد. این گذر از خیابان امام خمینی شروع، درادامه

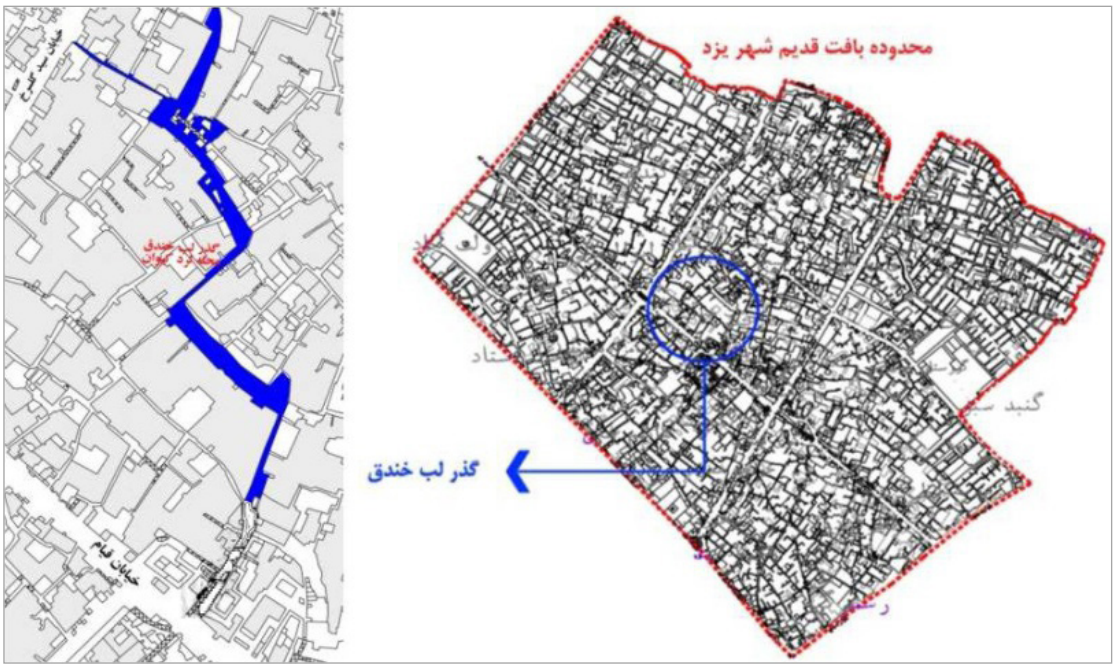

تصویر۲. نقشه مکان‌یابی گذر در محدوده تاریخی شهر یزد (نگارنده، ۱۳۸۹).

تصویر۳- الف. وضعیت موجود طرح بازسازی جداره‌های گذر لب خندق (توسلی، ۱۳۶۸).

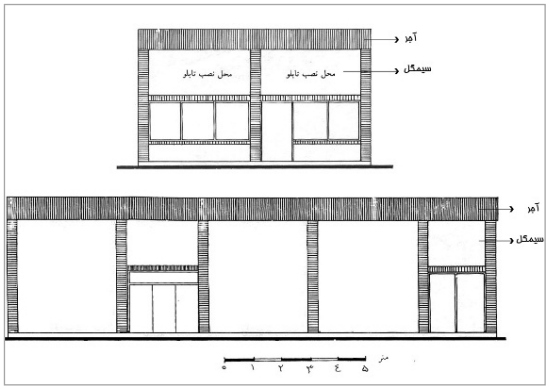

تصویر۳- ب. جزئیات پیشنهادی طراحی‌شده برای جداره‌های بازسازی‌شده گذر لب خندق (توسلی ۱۳۶۸).

به گذر فهادان متصل و درنهایت به واشدگاه[۳۴] جلوخانه امام حسینی ختم می‌شود. گذر منار گلی، یک گذر تازه احداث در بافت است که با توجه به احساس نیاز اهالی محل و درپی تعریض کوچهٔ خانه امام حسینی، شکل‌گرفت (تصویرهای ۶ و ۷).

به دلیل تراکم فعالیت‌های مذهبی پیرامون خانه امام حسینی که مرکز ثقل این فعالیت‌ها است به ویژه روز عاشورا و ایام محرم و همچنین نبودن فضای کافی برای برگزاری مراسم مذهبی و بنا به درخواست اهالی محل، شهرداری ناحیه تاریخی یزد همراه گروهی پس از یک مطالعه اجمالی از محدوده و درپی نشست‌هایی، در چارچوب یک طرح نسبتاً جامعی از منطقه مورد نظر، روان‌بخشی محور را در اولویت کار خویش قرارداد. این طرح، نمونه رویکرد یک نهاد مدنی به کار کارشناسی مردم در بخش کالبدی– کاربردی در امر احیا است.

بررسی و ارزیابی مرمت و احیای سه گذر لب خندق، هاشم خان و منارگلی (امام خمینی)

ساماندهی این گذرها از تجربه‌های مهم در امر احیای بافت سنتی یزد است که در هریک از آنها طیف خاصی از فعالیت‌های مدیریتی، طراحی و اجرا توسط دولت، کارشناسان و مردم انجام شده‌است. هدف از مقایسه سه گذر بالا، تعیین میزان موفقیت طرح احیا از نقطه نظر کالبدی و عملکردی با نگاهی به معیارهای معنایی است.

لب خندق (لرد کیوان)

همان‌گونه که توضیح داده‌شد، آنچه در این گذر انجام‌شده ساماندهی و روان‌بخشی با رویکرد نوسازی بوده‌است. طرح ساماندهی و روان‌بخشی گذر لب خندق بعد از اجرا به دلیل فقدان هماهنگی المان‌ها و موتیف‌های اجراشده در جداره‌های آن، رهاشدن فضاهای تخریب‌شده و بی‌توجهی به جزئیات اجرایی طراح در اجرای طرح، چهره‌ای خنثی را برای این فضای شهری پدید آورده‌است. با این وجود، گذر لب خندق به عنوان نخستین نمونه از مداخله در فضای شهری، واجد ویژگی‌هایی بوده که تجربه لازم را جهت عدم تکرار آن در کارهای بعدی برای مسئولین و دست‌اندرکاران شهر فراهم‌کرد. بخشی از این موارد بدین قرار است:

- حاکمیت تکرار الگوها و ضوابط صلب[۳۵] و فاقد ظرفیت‌های زیبایی‌شناسانه

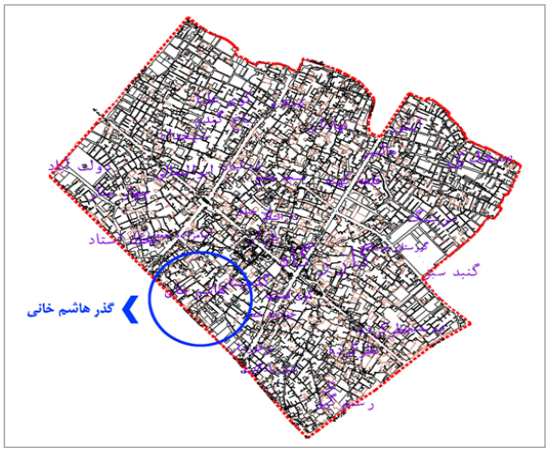

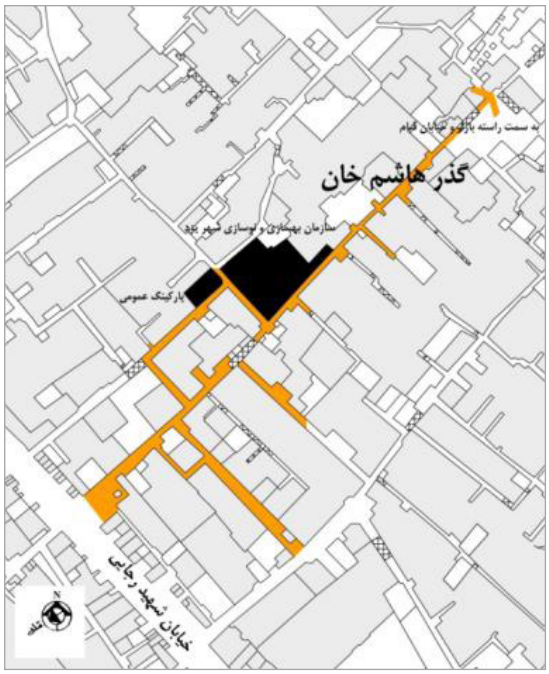

تصویر۴. نقشه مکان‌یابی گذر هاشم خان در محدوده تاریخی شهر یزد (نگارنده، ۱۳۸۹).

تصویر۵. وضعیت موجود کنونی گذر هاشم خان (نگارنده).

- عدم تعادل بصری جداره‌ها و نبود توازن رفتاری و عملکردی
- نبود کاربری‌های تجاری درکنار کاربری‌های مسکونی
- فقر ویژگی‌های بصری در لبه‌های باقی‌مانده از تخریب پلاک‌های واقع در طرح
- اولویت روانسازی ترافیکی و زمینه‌سازی برای حضور ماشین و توجه کمتر به ارزش‌های محیطی
- به حداقل رسیدن نقش طراح و مشمول مرور زمان شدن نتیجه طرح

- گذر هاشم خان

آنچه در این گذر انجام‌شده، به نوعی ساماندهی یا روان‌بخشی بوده‌است. کارهای صورت‌گرفته بدین شرح است:

- روان‌بخشی با ایجاد واشدگاه‌هایی برای تأمین محل پارکینگ خودرو

- بدنه‌سازی؛ برای بدنه‌سازی از آجر، سیمگل و کاهگل استفاده شده‌است. موتیف‌های[۳۶] معماری به کار رفته در بدنه‌ها بیشتر موتیف‌هایی نو و طراحی شده‌است که درمجموع با توجه به بافت گذر، موتیف‌های نفیسی است. در گذر هاشم خان کف‌سازی به صورت آسفالت است.

در بررسی‌های صورت‌گرفته درباره نوع مداخله در این گذر، مواردی قابل ارزیابی بود که مهم‌ترین آنها استفاده از ظرفیت‌های زیبایی‌شناختی و استعداد بالقوه جداره‌ها است. احراز تعادل بصری و خط آسمانی آشنا و هماهنگ با شاکله بافت تاریخی، توالی و تغییر پرسپکتیویته حاصل از نحوه گزینش پلاک‌های مورد مداخله در طرح معبر، تداعی‌های ساده از عمومی‌سازی معبر، حضور در مکان طرح و توجه بیشتر به ظرفیت‌های محیطی، باور عملی بافت به عنوان اثری میراثی و واجد کیفیت از سوی شهرداری از طریق تعامل مثبت و سازنده با سازمان میراث فرهنگی، حضور طراح در مکان به عنوان عاملی تأثیرگذار و تعیین‌کننده، حرکت در مقیاس معماری شهری و فاصله‌گرفتن از نگرش صرفاً ضابطه‌ای و برنامه‌ای (مقیاس شهری) از مواردی است که در طراحی جداره‌های گذر هاشم خان به آنها توجه شده‌است.

گذر منارگلی (امام حسینی)

اقداماتی که در این گذر انجام‌شده، ساماندهی به نسبت کاملی است که بدین قرار است: روان‌بخشی با ایجاد واشدگاه‌هایی در طول مسیر و دو طرف کوچه با دخل و تصرف در بخشی

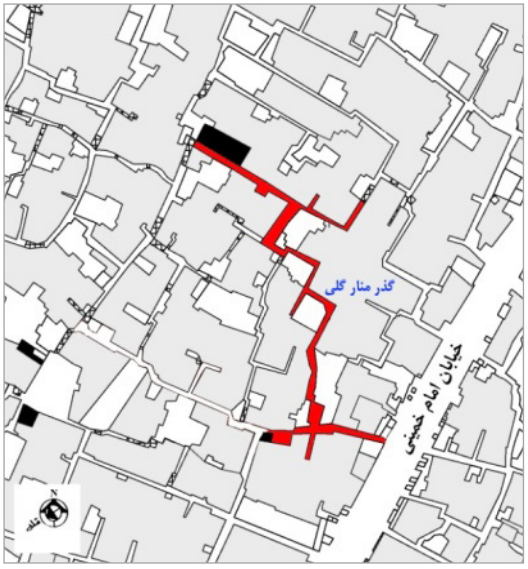

تصویر۶. نقشه مکان‌یابی گذر منارگلی در محدوده تاریخی شهر یزد (نگارنده).

تصویر۷. وضعیت موجود کنونی گذر منارگلی (نگارنده).

از واحدهای مسکونی آن بطوری که هم فضایی برای پارک خودرو فراهم‌شده و هم مکان‌هایی به منظور بحث و گفتگو و پاتوق خانم‌های محل به وجود آمده‌است.

مقایسه تطبیقی مرمت و احیای سه گذر شهری مورد مطالعه

در این بخش با توجه به چارچوب نظری ارائه‌شده، ویژگی‌های گذرهای سه گانه در محدوده ساختار ارائه‌شده، بررسی شده‌است.

شایان یادآوری است که مقایسه نتایج جدول۴ می‌تواند نتایج رویکردهای مختلف کارشناسی به مقوله مرمت و احیا را نشان‌دهد. دراین باره، بیان این نکته ضرورت دارد که در مقایسه سه گذر با رویکرد احتمال‌گرایی محیطی براساس مدل پیشنهادی کانتر و پانتر، عوامل تأثیرگذار با استفاده از نظر کارشناسان و امتیازبندی زیر برمبنای مقیاس نسبی اندازه‌گیری[۳۷]، به کمیت قابل اعتنا تبدیل گردیده‌است[۳۸] (تصویر۸ و جدول۵).

جدول۴. مقایسه جزئیات ارائه‌شده در طرح

عنوان گذر		لب خندق	هاشم خان	منارگلی
زمینه‌گرایی	میزان مداخلات		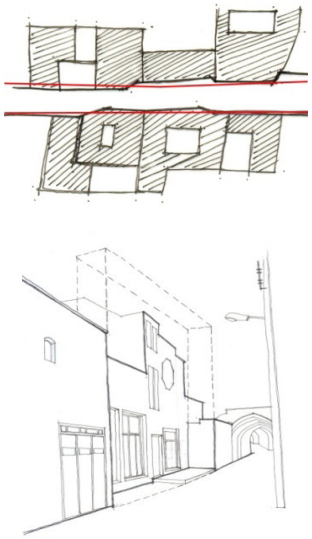	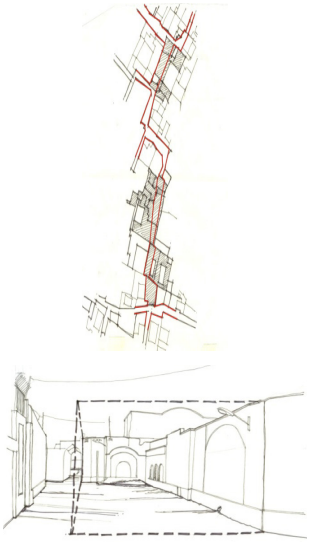
	نقوش سردرها	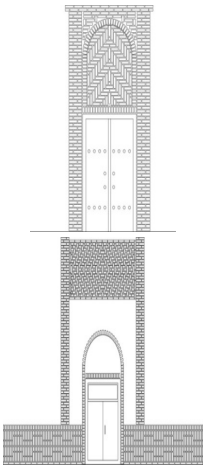	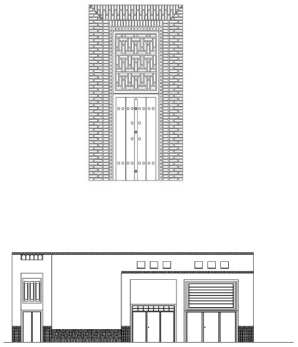	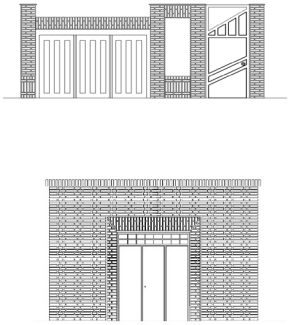
	نقوش آزاره‌ها	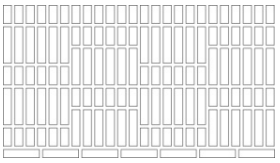	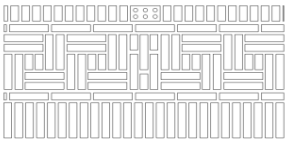	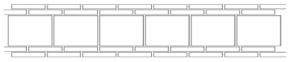

ادامه جدول۴. مقایسه جزئیات ارائه‌شده در طرح

عنوان گذر		لب خندق	هاشم خان	منارگلی
زمینه گرایی	رخبام (جان‌پناه)	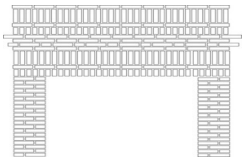	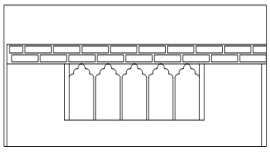	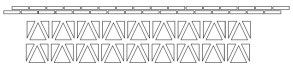
	مصالح	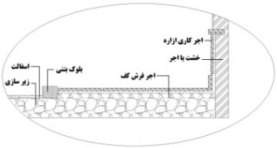	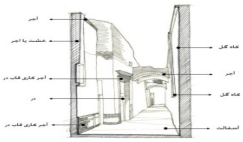	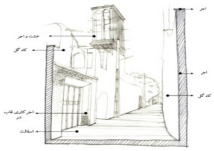
پیاده‌مداری	کف‌سازی	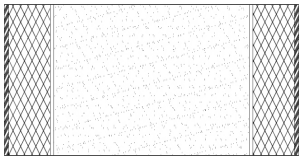	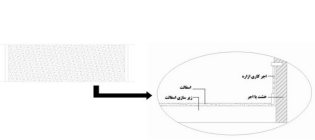	
تناسبات بصری	کنج‌ها			
	ریتم‌نما			
	خط آسمان		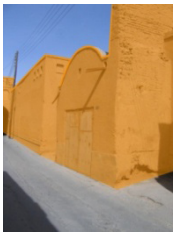	
	محصوریت		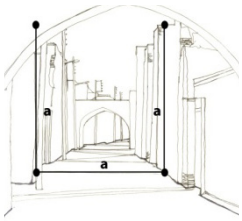	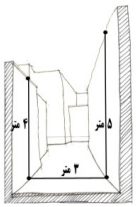

(نگارنده)

جدول۵. مقایسه و ارزیابی ویژگی‌های کمّی وکیفی گذرهای سه گانه در سه حوزه: کالبد، عملکرد، معنا

	نام گذر	لب خندق	هاشم خان	منارگلی (امام حسینی)
کالبد	زمینه گرایی	۴	۶	۹
	پیاده مداری	۵,۵	۳	۸,۵
	انسجام فضایی	۳	۷	۹,۵
	نفوذ پذیری	۱	۶	۹
	تناسبات بصری	۱	۹	۹
	محصوریت	۲,۵	۱۰	۸,۵
	پیوستگی	۶	۷,۵	۱۰
	راحتی و آسایش	۲	۴,۵	۶,۵
	جمع	۲۵	۵۳	۷۰
عملکرد	گوناگونی	۱	۷,۵	۵,۵
	انعطاف‌پذیری	۲	۷,۵	۸
	سرزندگی و پویایی	۴	۷,۵	۷,۵
	مشارکت	۰	۰	۵
	سازگاری	۴,۵	۶,۵	۸
	جمع	۱۱,۵	۲۹,۵	۳۴
معنا (زیباشناسی)	تعلق خاطر	۱۰	۳۵	۸۰
	خوانایی	۲۵	۵۰	۹۰
	امنیت	۲۰	۶۰	۶۵
	جمع	۵۵	۱۴۵	۲۳۵

(نگارنده)

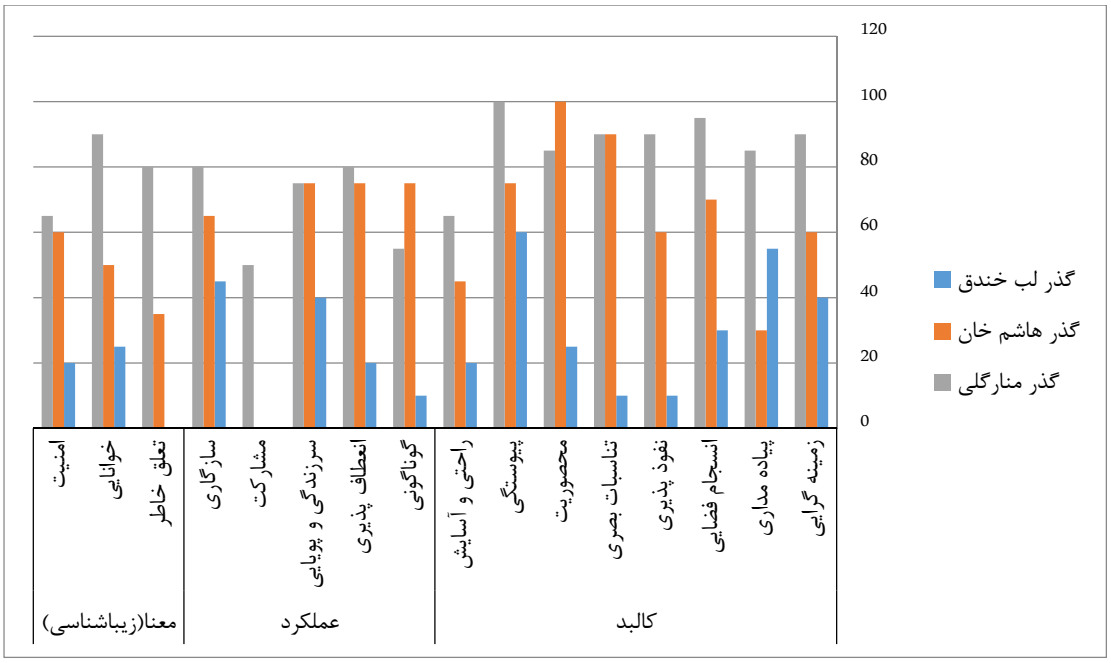

تصویر۸. نمودار مقایسه و ارزیابی ویژگی‌های کمّی وکیفی سه گذر لب خندق، هاشم خان و منارگلی (امام حسینی) در سه حوزه: کالبد، عملکرد و معنا (نگارنده).

جدول ۶. مقایسه و ارزیابی سه گذر

نام گذر	لب خندق	هاشم خان	منارگلی (امام خمینی)
کالبد	۲۵	۵۳	۷۰
عملکرد	۱۱,۵	۲۹,۵	۳۴
معنا(زیبایی شناسی)	۵,۵	۱۴,۵	۲۳,۵
جمع	۴۲	۹۷	۱۲۷,۵

(نگارنده)

جدول۷. میزان موفقیت احیا با توجه به نیروی مؤثر در طرح۳۰

طرح احیا	گذر لب خندق	گذر هاشم خان	گذر منارگلی (امام حسینی)
نیروی مؤثر در طرح و اجرا	دولت با استفاده از کارشناسان دولتی	کارشناسان دولتی در اختیار نهادهای عمومی	مردم در ارتباط تنگاتنگ با کارشناسان و نهادهای عمومی
جمع امتیازات	۴۲	۹۷	۱۲۷,۵

(نگارنده)

جدول۸. نقش حاملین احیا از دیدگاه دولت و مسئولین

ساحت‌های کالبدی- کاربردی مرمت و احیا	حاملین احیا		
	دولت	کارشناسان	
		دولتی	مردمی	مردم
برنامه‌ریزی و طراحی	×	×	–	–
اجرا	×	×	×	×
بهره‌برداری	×		–	×

(نگارنده)

جدول۹. میزان مشارکت و دخالت مردم در فرایند احیا

حوزه‌های مرمت و احیا	حاملین احیا			
	دولت	کارشناسان		مردم
		دولتی	مردمی	
کالبدی– کاربردی	×	×	–	–
اقتصادی	×	×	–	×
اجتماعی– فرهنگی	×	–	–	–

(نگارنده)

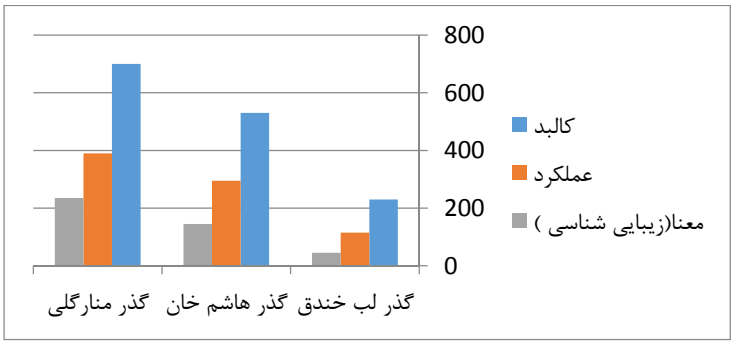

تصویر۹. مقایسه و ارزیابی سه گذر (امام حسینی)، (نگارنده).

نتیجه‌گیری

با ارزیابی سه گذر لب خندق، هاشم خان و منارگلی و بررسی نمودارها و درنهایت مقایسه جدول‌های مربوط به آنها نکته‌های زیر به دست آمد.

درخصوص گذر لب خندق که یک کار کارشناسی در بخش کالبدی- کاربردی مورد نظر دولت و بدون استفاده از نظرات کارشناسی مردم است چنین بر می‌آید که هرچند بتوان‌گفت که در سطح برنامه‌ریزی، مشکلات و مسائل این گذر و بافت مجاور آن به خوبی پاسخ داده‌شده اما در سطح طراحی و به خصوص اجرا در بیشتر موارد دارای ضعف‌هایی است.

در مورد گذر هاشم خان که یک کار کارشناسی معمارانه در بخش کالبدی و کاربردی با استفاده از اصول زیبایی‌شناسی کالبدی است چنین به دست آمد که در سطح طراحی یک کار کارشناسی مناسب انجام شده؛ پرداختن به ویژگی‌های کیفی و پیرو آن ویژگی‌های کمّی، به نحو مطلوبی مورد نظر طراح بوده‌است. در بررسی ویژگی‌های این گذر، مشخص می‌شود در پاره‌ای موارد، ویژگی‌های معماری این گذر از بافت اطراف خود فراتررفته و بیشتر به جنبه‌های زیباشناختی از منظر فرم کالبدی طرح توجه شده‌است (تصویر۹ و جدول۶).

درباره گذر منارگلی (امام حسینی)، کار مرمت و احیا با بهره‌گیری از نظر کارشناسی مردم در بخش کالبدی– کاربردی و به کارگیری کارشناس تجربی از خود مردم صورت پذیرفته‌است. در این خصوص می‌توان گفت که طراحی این گذر از حیث ویژگی‌ها و اصول آکادمیک و معمارانه شاید واجد نکات ویژه‌ای از دیدگاه زیباشناسی مطلق نباشد[۳۹]. اما از دیدگاه ویژگی‌های ماندگار معماری همچون بافت، هماهنگی، محصوریت، مقیاس و تناسب و رنگ، در یک کلمه هماهنگ با ویژگی‌های ارگانیک معماری بومی است و در مجموع، با حفظ وحدت ذاتی بافت درعین دخالت‌های انجام شده در ساحت کالبدی- کاربردی آن، کاملاً موفق عمل کرده‌است (جدول۷).

بطور کلی، گذر لب خندق درمجموع پس از مرمت بیشتر گذر ترافیکی[۴۰] محسوب می‌شود. ساماندهی این گذر به خوبی شروع‌شد ولی درادامه از نظر عملکردی صرفاً به بخشی از کارکردهای پیش‌بینی شده، کارکرد ترافیکی، پاسخ داده‌است.

ساماندهی گذر هاشم خان نیز به خوبی شروع‌شد لیکن متأسفانه ادامه‌نیافت. در این گذر مرمت صورت‌گرفته با توجه به موتیف‌های جدید به کار برده‌شده صورت معنایی جدیدی به کالبد بافت تاریخی داده‌است. البته این صورت به معنی نبود تعادل نیست بلکه به معنی عدم تجانس است. بااین‌همه گذر هاشم خان ضمن دارابودن یک ساختار زیبای کالبدی، صرفاً به کارکرد ترافیکی جواب داده‌است. در گذر منارگلی (امام حسینی)، مرمت و احیا فرایند مناسبی را طی کرده‌است و درنهایت ضمن لحاظ‌نمودن اولویت پیاده بر سواره و پاسخ‌گویی مناسب به کارکرد ترافیک سواره به عنوان یک گذر واجد ساختار کالبدی زیبا همچنین کارکرد اجتماعی به عنوان فضای باز شهری نیز، عملکرد مقیاس داشته‌است.

دراین باره می‌توان گفت گذر لب خندق صرفاً واجد زیبایی فرمی با ساختارهای خشک و تا حدی بی‌روح است، گذر هاشم خان واجد زیبایی فرمی و همچنین حسی است و درنهایت گذر منارگلی (امام حسینی) افزون‌بر زیبایی فرمی و حسی واجد زیبایی نمادین نیز هست.[۴۱]

از زمانی که در ساماندهی و مرمت و احیای بافت‌های تاریخی صحبت از نقش مردم به میان آمد از نگاه مسئولین، مردم به عنوان حاملین اصلی احیا در ساحت‌های طراحی و اجرا نمی‌توانستند کارساز و نقش‌آفرین باشند[۴۲]. آنها قابلیت مشارکت و همکاری در بهره‌برداری و حداکثر در اجرای بخشی از کار را دارا بودند. افزون‌بر اینها، چنین همکاری‌ای بیشتر در مقوله اقتصادی قابل پذیرش بود[۴۳].

نتایج برخی از کارهای مردمی نشان‌دهنده این است که در زمینه مالی و کارشناسی مردم قدرت، اعتماد به نفس و علاقه انجام به امور را دارا هستند. ازاین روست که تاحدودی قابلیت‌های مردم در ساحت اجرا به منصه ظهور رسید. بااین وجود، هنوز ساحت‌های طراحی و برنامه‌ریزی منطقه ممنوعه‌ای است که مردم در آن اجازه دخول ندارند.

چراکه به نظر مسئولین طراحی و برنامه‌ریزی، ساحتی کاملاً ویژه و تخصصی است که تنها کسانی می‌توانند پا در این وادی بگذارند که درس و بحث و مکتب و مدرسه آن را گذرانده باشند. مطالب جدول۸، ساختار احیا در بافت تاریخی را از نظر ساحت‌های مربوطه و نقش حاملین از دیدگاه دولت و مسئولین نشان می‌دهد.

مطالب جدول۹ نیز، میزان مشارکت و دخالت مردم را در فرایند احیا در حوزه‌های مختلف از دیدگاه دولت و مسئولین بیان می‌کند.

در مرمت و احیای گذر منارگلی (امام حسینی)، ورود مردم در ساحت کار کارشناسی در بخش کالبدی– کاربردی و مرحله طراحی و برنامه‌ریزی بود. نماینده مردم یک معمار قدیمی و مردمی بود که کار طراحی و اجرا را با هماهنگی کارشناسان فنی شهرداری انجام‌داد و خود در عمل ساختار کالبدی گذر را ساماندهی کرد. با توجه به شرایط مناسبی که توسط ناظر پروژه[۴۴] برای وی فراهم بود، توانست در ساحت کارشناسی در بخش کالبدی- کاربردی نقش‌آفرین گردد[۴۵].

تحقیق حاضر با بهره‌گیری از نظرات کارشناسان در چارچوب مصاحبه و مذاکره با آنها و همچنین توجه به قرارگیری محقق در فرایند کار احیای در گذرهای یادشده، این دیدگاه، نقش مردم در ساحت کارشناسی در بخش کالبدی– کاربردی را در احیای بافت تاریخی، مطرح و بازگو نمود. همان‌طور که گفته‌شد، نتایج به دست آمده نشان‌داد که نگاه تحقیق در مورد کارکرد بسیار مناسب مردم در تمام ساحت‌های امر احیا و به خصوص ساحت کارشناسی بخش کالبدی-کاربردی، کارکردی و عملی و اجرائی است.

پی‌نوشت

۱- بخش‌های احیا ازنظر کارشناسان مختلف، به صورت های متفاوتی بیان شده‌است. تقسیم‌بندی مدیریتی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی– کاربردی با توجه به نظرات ارائه‌شده، انتخاب شده‌اند. برای اطلاعات بیشتر در این زمینه مراجعه شود به " از ونیز تا شیراز" از دکتر فلامکی.

۲- در یزد، گذرهای فراوانی دستخوش مرمت و احیا گردیده‌اند. از آن میان می‌توان به گذر امیری، اهرامیان، ابوالمعالی، لب خندق، هاشم خان و منارگلی (امام حسینی) اشاره‌نمود که سه گذر آخر برای مقایسه این پژوهش انتخاب شده‌اند.

۳- این سه گذر، تفاوت‌های ذاتی فراوانی باهم دارند و شاید مقایسه بین آنها امکان‌پذیر نباشد. لیکن آنچه باعث‌شد علی‌رغم این اختلاف‌ها به عنوان موضوع مطالعه انتخاب گردند، امکان مقایسه کارکرد کارشناسی مردم در ساحت کالبدی– کاربردی در مقایسه با کارکرد کارشناسی دولت و متخصصان بود. چراکه در گذر لب خندق کارشناسان دولتی، هاشم خان متخصصان غیر دولتی و درنهایت منارگلی (امام حسینی) کارشناسان مردمی، عملاً محوریت احیا و روان‌بخشی را برعهده داشتند.

۴- برای دستیابی به ساختاری نظری به عنوان ملاک و معیار ارزیابی سه گذر، رویکرد مرمت شهری انتخاب شده‌است.

5- Urban Architecture
6- Phenomenon
7- Event
8- Appleyard
9- Lang
10- Abraham Maslow (1070- 1908)
11- Canter
12- John Punter (born 1949)
13- Townscape
14- Built Form
15- Permeability
16- Landscape
17- Furniture
18- Land Use
19- Pedestrian Flow
20- Behavior Patterns

21- Noise & Smell
22- Vehicle Flow
23- Legibility
24- Cultural Associations
25- Perceived Functions
26- Attractions
27- Qualitative Assessments

۲۸-نظریه‌پردازانی همچون جین جیکوبز، پاکزاد، آلن جیکوبز و دیگران درباره کیفیات مورد انتظار از خیابان، مطالب مختلفی را ارائه داده‌اند. لیکن ازآنجا که مدل بررسی تحقیق حاضر حس مکان جان پانتر بوده در کیفیات محیطی نیز، عمدتاً انتخابی عمل شده‌است. برای اطلاع بیشتر مراجعه شود به:
- پاکزاد، جهانشاه (۱۳۸۴). راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران، تهران: شرکت طرح و نشر پیام سیما.
B. Jacobs ، Allan ، Great streets – MIT press- Cambridge ، 1995

29- Jan Gehl

۳۰-برای آگاهی بیشتر در این زمینه مراجعه شود به: یزدانفر، سیدعباس و همکاران (۱۳۹۰). مقایسه تطبیقی مرمت و احیای سه گذر شهری در یزد (بارویکرد به نقش مردم و دولت در ساحت کارشناسی)، طرح پژوهشی، معاونت پژوهشی دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت: تهران.

۳۱-در طرح تفصیلی مصوب سال ۱۳۸۷ که مهندسین مشاور آرمانشهر آن را تهیه کرده‌اند نیز، خیابان دسترسی محلی نامیده شده‌است (مهندسین مشاور آرمانشهر، ۱۳۸۷: ۶۵).

۳۲-معمولاً در پروژه‌هایی که کارشناس در اختیار دولت است، نقش وی به میزانی که مورد نیاز دولت است، تأثیرگذار است و نه بیشتر و این مهم، در مرمت و احیای گذر لب خندق هم ساری و جاری بوده‌است.

۳۳-این گذر، شامل گذر امام حسینی و بخش دیگری از گذر موجود در بافت است که به حسینیه وقت الساعت می‌رسد. ازآنجا که کار انجام‌شده صرفاً در بخشی از گذر که به خانه امام حسینی می‌رسد صورت‌پذیرفته، در نام گذر منار گلی بخش امام حسینی آن نیز بیان شده‌است.

۳۴-واشدگاه وسعت بیشتری نسبت به عرض مسیر دارد و زمینه‌ساز توقف است.

۳۵-ضوابط صلب، تکرار بیش از حد پوشش‌های نهایی است که به نوعی فضا را خشک و غیرمنعطف میکند.

36- Motif

۳۷-برای اطلاعات بیشتر مراجعه شود به: (جانسن، ۱۳۹۱: ۶۷).

۳۸-برای هر عامل، امتیازی از ۱ تا ۱۰ درنظر گرفته شده‌است.

۳۹-منظور از نکات برجسته، به نوعی خلاقیت‌های مبتکرانه معماران است که بیشتر درصدد ایجاد اثری جدید هرچند نامأنوس با محیط پیرامون خود هستند.

۴۰-دراین باره، گروتر معتقد است که میان فضای کالبدی و فضای شهری با محیط خود سه نوع رابطه می‌توان قائل شد. امکان اول تجانس، دوم تضاد و سوم تقابل است (گروتر،۱۳۸۳: ۷۵). گذر لب خندق در مجموع از نظر ارتباط بدنه کالبدی با فضای ارتباطی با نگاه گروتر، نوعی تقابل را دامن زده‌است.

۴۱-برای مطالعه بیشتر درخصوص انواع زیبایی‌ها مراجعه شود به:
- لنگ، جان (۱۳۸۶). آفرینش نظریه معماری، ترجمه علیرضا عینی‌فر، تهران: دانشگاه تهران.
- گروتر، یورگ کورت (۱۳۸۳). زیبائی‌شناسی در معماری، ترجمه جهانشاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

۴۲-برای انجام کار مرمتی و احیا در بافت که بتواند ضمن انجام عمل ساماندهی، به سرزندگی نیز آن بیانجامد، سه ساحت وجوددارد: طراحی و برنامه‌ریزی، اجرا و بهره‌برداری (یزدانفر،۱۳۸۷).

۴۳-دراین باره فلامکی معتقد است که «برای انجام کار مرمتی و احیا در بافت، زمینه‌های فعالیت سه بخش را دربر می‌گیرد. بخش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، بخش کالبدی- کاربردی.» درحال حاضر، فعالیت مردم در بخش اقتصادی به صورت شریک‌کار دولت یا مستقل از نظر دولت قابل قبول است. ازآنجا که بخش کالبدی– کاربردی از نظر دولت، ساحتی کارشناسی است، مردم حق دخالت در آن را ندارند. در بخش اجتماعی– فرهنگی هم چون مشارکت مردم در فرایند مدیریت امر احیا هنوز محل سؤال و بحث و بررسی است، عملاً حضور مردم حس نمی‌شود.

۴۴-ناظر پروژه، جناب آقای دکتر ماندگاری عضو هیأت علمی دانشکده معماری یزد از کارشناسان برجسته میراث فرهنگی و آشنا به بافت‌های تاریخی بودند.

۴۵-وقتی با نگاهی ویژه به تاریخ معماری نگریسته شود، در گذشته دور طراح، برنامه‌ریز و بهره‌بردار یا عمدتاً در قالب یک فرد یا حداقل در ارتباطی تنگاتنگ باهم قرار داشتند. بعد از ورود به عصر آموزش و دورانی که طراحی معماری ازطریق محافل دانشگاهی به ساحت حرفه‌ای واردشد، مقوله خلاقیت، معانی مختلفی به خود گرفت و در یک نگاه، افراد خلاق ویژگی خاص داشتند و خلاقیت توسط عده‌ای قابلیت به بار نشستن داشت. در طرف مقابل، این‌چنین مطرح‌شد که خلاقیت استعدادی است خدادادی که با فطرت انسان عجین است و همه انسان‌ها امکان رشد و نمو و به منصه ظهور رساندن خلاقیت را در کارهای خود دارند. اما از نگاه این تحقیق، خلاقیت نوع دوم؛ خلاقیت فطری مورد نظر است و کار عمده انجام‌شده در گذر منارگلی هم، این نگاه را تصدیق می‌کند که معماری آموزش کلاسیک ندیده، در عمل، کار معماری را تجربه کرده‌است و پیشنهاداتی ارائه می‌دهد که بعضاً کارشناسان آکادمیک با طی مدارج خاص حرفه‌ای، قادر به ارائه آن نیستند. این مطلب گویای این حقیقت و نشان‌دهنده آن است که با این رویکرد، استفاده از توان کارشناسان مردمی، شاهد ورود بخش عظیمی از نیروهای مردمی به صورت کارشناس هم در کمّیت و هم کیفیت در کمک به امر احیای بافت‌های تاریخی خواهیم بود.

منابع و مآخذ

- آرمانشهر، مهندسین مشاور (۱۳۸۷). **طرح تفصیلی شهر یزد به سفارش شهرداری شهر یزد**، یزد: شهرداری.
- افشار، ایرج (۱۳۷۸). **شناخت استان یزد**، تهران: هیرمند.
- _____ (۱۳۷۴). **یادگارهای یزد**، ج اول، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی و یزد و خانه کتاب یزد.
- ایزدی‌منش، حمید (۱۳۸۴). **کاربری فضای سبز شهری در هویت‌بخشی به محلات شهری**، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران.
- پاکزاد، جهانشاه (۱۳۸۴). **راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران**، تهران: شرکت طرح و نشر پیام سیما.
- توسلی، محمود و بنیادی، ناصر (۱۳۷۱). **طراحی فضاهای شهری۱**، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- توسلی، محمود (۱۳۷۶). طراحی شهری، معانی و مفاهیم، **فصلنامه آبادی**، (۲۵)،
- _____ (۱۳۷۹). **طراحی شهری خیابان کارگر**، تهران: شرکت عمران و بهسازی شهری.
- جانسن، کریستین (۱۳۹۱). **روش پژوهش در علوم تربیتی**، ترجمه علی‌اکبر خسرو بابایی، کامبیز پوشینه و احمد آقازاده، تهران: آئیش.
- حاجی‌پور، خلیل (۱۳۸۵). برنامه‌ریزی محله مبنا؛ رهیافتی کارآمد در ایجاد مدیریت شهری پایدار، **نشریه هزار زیبا**، (۲۶)، ۴۶-۳۷.
- حبیبی، محسن (۱۳۸۴). **از شار تا شهر**، تهران: دانشگاه تهران.
- حبیبی،کیومرث (۱۳۸۶). **بهسازی و نوسازی بافت‌های کهن شهری**، تهران: انتخاب.
- حسینی، اکرم (۱۳۸۲). **سیمای میراث فرهنگی یزد**، تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- خادم‌زاده، محمدحسن (۱۳۸۴). **محلات تاریخی شهر یزد**، یزد: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- شمسه، مهندسین مشاور (۱۳۸۵). **گزارش مطالعات ثبت شهر تاریخی یزد در فهرست آثار ملی**، یزد: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان یزد.
- طرح تفضیلی شهرداری یزد (۱۳۶۶). یزد: شهرداری یزد.
- عرصه، مهندسین مشاور (۱۳۸۲)، **طرح جامع شهر یزد**، ج دوم، تهران: سازمان مسکن و شهرسازی و وزارت مسکن و شهرسازی.
- فرحزا، نریمان و همکاران (۱۳۷۱). **گزارش عملکرد شهرداری ناحیه تاریخی در تعریض کوچه امام حسینی و منار گلی**،
- فلامکی، محمد منصور (۱۳۸۴). سیری در تجارب مرمت شهری "از ونیز تا شیراز"، تهران: فضا.
- قلمسیاه، اکبر (۱۳۷۳)، **یزد در سفرنامه‌ها**،
- کاتب، احمد بن حسین بن علی (۱۳۸۶). **تاریخ جدید یزد، پس از سال ۸۶۲ هجری**، به کوشش ایرج افشار، چاپ سوم، ویراست دوم، تهران: امیرکبیر.
- کلانتری، احمد و حسین‌پور، احمد (۱۳۸۵). **فنون و تجارب برنامه‌ریزی شهری**، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی فرهنگ و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.

- کلانتری، حسین و حاتمی‌نژاد، حسین (۱۳۸۵). **برنامه‌ریزی مرمت بافت تاریخی شهر یزد**، تهران: مؤسسه پخش کتاب نوید.
- گروتر، یورگ کورت (۱۳۸۳). **زیبائی‌شناسی در معماری**، ترجمه جهانشاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- گل، یان (۱۳۸۷). **زندگی در فضای میان ساختمان‌ها**، ترجمه شیما شصتی، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- _____ (۱۳۸۰). مؤلفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری، **صفه**، (۳۲)، ۵۱.
- گلکار، کوروش (۱۳۸۶). مفهوم کیفیت سرزندگی در طراحی شهری، **صفه**، (۴۴)، ۷۱ و ۷۲.
- لنگ، جان (۱۳۸۶). **آفرینش نظریه معماری**، ترجمه علیرضا عینی‌فر، تهران: دانشگاه تهران.
- مدنی‌پور، علی (۱۳۷۹). **طراحی فضای شهری**، ترجمه فرهاد مرتضایی، تهران: پردازش و برنامه‌ریزی شهری وابسته به شهرداری تهران.
- مسرت، حسین (۱۳۷۶). **یزد یادگار تاریخ**، یزد: انجمن کتابخانه‌های عمومی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان یزد .
- مشهدیزاده دهاقانی، ناصر (۱۳۸۷). **تحلیلی از ویژگی‌های برنامه‌ریزی شهری در ایران**، تهران: دانشگاه تهران.
- مهندسان مشاور شمسه و شبستان یزد (۱۳۸۷). **مطالعات طرح و مرمت و ساماندهی گذر قیام یزد**،
- مهندسان مشاور شبستان یزد (۱۳۸۹). **طرح جامع میدان سیدمصطفی خمینی (شاه طهماسب/بعثت) یزد**،
- یزدانفر، سیدعباس و همکاران (۱۳۹۰). **مقایسه تطبیقی مرمت و احیای سه گذر شهری در یزد (بارویکرد به نقش مردم و دولت در ساحت کارشناسی)**، طرح پژوهشی، معاونت پژوهشی دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت: تهران.
- یزدانفر، سیدعباس (۱۳۸۲). حضور مؤثر مردمی بستر احیای مناطق تاریخی شهرها، **فصلنامه عمران و بهسازی شهری، هفت شهر**، سال چهارم، (۱۱)، ۸۹-۷۶.
- _____ (۱۳۸۷). **مردم و احیای بافت‌های تاریخی**، رساله دکتری، تهران: دانشگاه علم و صنعت.

- Carmona, M.; Heath, T.; Oc, T.; & Tiesdell, S.) 2003(. **Public places, urban spaces: The dimensions of urban design**. Architectural Press.
- Davidoff, P. (1965). Advocacy and pluralism in planning. **Journal of the American Institute of Planners**.
- Shamsuddin, S. & Ujang, N. (2008). Making places: The role of attachment in creating the sense of place for traditional streets in Malaysia**. Habitat International**, Vol. 32: 399-409.
- Southworth, M. (2005). Designing the walkable city**. Journal of Urban Planning and Development**, 246-257.
- Moughtin, C. (1992). **Urban design, street and square.** Architectural Press.
- Telford, T. (2007). **Manual for street & department for transport.** London.
- http://www.chn.ir/news/?Section=2&id=51732
- http://oldregion8.tehran.ir/Default.aspx?tabid=20102&language=fa-IR

Received: 2013/04/30
Accepted: 2014/07/21

A Comparative Study of Restoration and Revival of Three Urban Passages in Yazd via the Approach of People and State Role in Expertise Sphere

Abbas Yazdanfar*

Abstract

The issue of revival pivoting around people with the aid of state is not acceptable in the expertise structure of the country yet. Consequently, one of the issues which has been ignored in spite of numerous years of restoration and revival in historical textures is the amount of using people's expertise views in different areas of urban restoration and revival. Can we make use of people's expertise as the main residents of texture and its direct users in the physical-practical section of restoration and revival of texture and in which area such expertise is acceptable? The answer to this question is the main issue of this research.

Reaching this aim, the restoration and revival of three urban passages, i.e. Menar Goli alley (Imam Husseini), Lab Khandaq passage and Hashem Khan alley in Yazd city, which have been carried out for a long time, has been evaluated and considering the temporal condition of each of them and the kind of approach to them we observe the significant and fundamental role of state experts as the representative of the government, independent experts and folk experts as the representative of people in the physical-practical section of their revival separately.

Regarding the presence of the author in the process of restoration and revival of these three passages, the research methodology is a combination of qualitative and quantitative methods. In the quantitative study, while using existent data and information beside direct interview with experts and filed observation of carried out works, the data is gathered and, using the method of quantitative analysis, the expertise data is analyzed in order to reach a coherent specific theoretical structure and framework. In cases that the structure of research is qualitative such method is used for gathering and analysis of the data.

After completing the stages of research with an expertise approach and focusing on physical sphere, it was found out that if the centrality of people in the issue of revival is accepted and their participation in the expertise of the plan increases relative to the role of state and its experts, the success of the revival plan will increase, too. Consequently, in the process of restoration and revival and the issues related to planning, execution and exploitation in the physical-practical section people can play an effective role as expert like other managerial, economic and social sections independently or with the aid of their experts.

Keywords: revival, people, state, experts, urban restoration

* Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Elm va San'at University, Tehran, Iran